

handlingen er ret spinkel i sin Opbygning og Problemstilling, rummer den dog i al sin Begrænsning saa meget værdifuldt nyt, at den maa betegnes som en om end mindre Landevinding for dansk Historie. Den er endvidere, hvor Forfatteren har fast Grund under Fødderne, saa stringent og videnskabeligt opbygget, at man har Lov til at vente sig ikke saa lidt af hans kommende Produktion.

Albert Olsen.

Industriens Historie i Danmark, udgivet af Axel Nielsen.

I. Aksel E. Christensen: Tiden indtil c. 1730 (Kbh. 1943).

Af Professor Axel Niensens stort anlagte Industrihistorie er nu første Bind udkommet. Dr. Aksel E. Christensen skildrer her — paa 211 Sider — Tiden indtil 1730. Det er i sig selv et magert Ben, Forfatteren har faaet overladt, og den Suppe, der koges herpaa, maa nødvendigvis blive tynd. Paa Grund af Evakuering fra Københavns Stadsarkiv har han desuden ikke kunnet benytte de ældre Kommercekollegiers Arkiver, hvorfor det har været umuligt indgaaende at skildre saa fundamentale Ting som Manufakturernes Organisation, Teknik og Arbejdsforhold. Naar man derfor lægger Bogen hen efter en Gennemlæsning med Følelsen af ikke at være blevet stort klogere, er det ikke blot Forfatterens, men ogsaa det sparsomme Stofs Skyld. Var det mon ikke bedre, om Arbejdet havde hvilet til andre Tider? Der er noget urimeligt i at udgive en Monografi om Industriens Historie uden at kunne belyse et Spørgsmaal som faste Omkostninger, Arbejdslønnen i Manufakturernes og dennes Forhold til sædvanlig Haandværkerløn. I det 18. Aarhundredes sidste Halvdel laa f. Eks. Tekstilindustriens Specialarbejderes Løn betydelig højere end almindelige Haandværkeres. Det samme kan ses at være Tilfældet med de fra Holland indkaldte Arbejdere inden for Skibsbygningsindustrien i 1680'erne, og det skal nok vise sig at gælde ogsaa Tekstilindustrien. Først naar Fremstillingsomkostningerne for de forskellige Produktionsenheder inden for Manufakturernes kan gøres op, bliver det muligt at bedømme disses Chancer over for Haandværk og Hjemmeindustri, og i den Del af den her omhandlede Periode, hvor Toldlovgivningen ikke var prohibitiv, tillige i Forhold til Udlandets Konkurrence. Arbejdstid og Teknik vilde det i denne Forbindelse have været ønskeligt at faa belyst, nu maa man nøjes med en Række spredte Oplysninger. Det er mig ubegribeligt, at Forfatteren slet ikke har gjort et Arbejde for at skaffe nyt Stof frem om Tekstilindustrien i 1620'erne. Den maa

have haft en vis Anseelse i Udlandet; i al Fald er det en Kendsgerning, at Svenskerne søgte at faa »engelske« Faar fra Danmark til Sverige for at skaffe sig et godt Raastof. Forfatteren synes paa en underlig initiativløs Maade at tage Stilling til Stoffet, og det vil næppe imponere mange, at man i Stedet for tiltrængte dyberegaaende Undersøgelser præsenteres for en Række elementære »teoretiske« Betragtninger.

Dr. Aksel E. Christensens Industrihistorie bliver derfor væsentlig en godt disponeret og vel kommenteret Registrant over kendte Industrivirksomheder i Tiden til 1730 — dermed være ikke sagt, at der ikke har eksisteret flere — baseret paa et med Flid og Grundighed indsamlet Stof. Hele den trykte Litteratur er omhyggelig gennemgaaet og ikke saa lidt nyt Arkivstof indarbejdet i Fremstillingen. Materialet er vel ordnet, og den industrielle Udvikling paa udmærket Maade stillet i Relation til Privaterhverv og Lovgivningstendenser. For Tiden fra 1640 til Enevælden viser Forfatteren, at der selv i denne døde Periode var Initiativ at finde blandt private Erhvervsdrivende, en Ting man har vidst meget lidt om før. Ogsaa hans Skildring af Hjemmeindustrien bringer adskilligt nyt, dog mærkværdigvis mest om Perioden efter 1730. Det samme gælder i endnu højere Grad Behandlingen af Etienne de la Fosses Udbytning af de fattige, syge og gamle i Børnehuset. Forfatteren kunde i denne Forbindelse have gjort opmærksom paa, at de franske Emigranter indførte nøjagtig samme Udbytningssystem i Holland og andre Lande, hvor de fik Asylret. Paavisningen af, hvor Industrien fandtes i Danmark, og af Malleaens dominerende Betydning er oplysende; ligesaa hans Berigtigelse af Rawerts (og Riegels) Opgivelser over Antallet af Industriarbejdere i 1680'erne o. s. v. Det maa haabes, at Forfatteren, naar Tiden atter tillader det, vil komplettere sine Industriudier, saaledes at de sammen med det foreliggende Arbejde kan blive den værdifulde Haandbog over dansk Industri, som tiltrænges. Aksel E. Christensens Bog er det bedste, der hidtil er skrevet, men absolut ikke tilfredsstillende. Han kunde saa ogsaa passende gøre Bryggeriindustrien til Genstand for Behandling. Den kan ikke udelades, naar Forfatteren i sin Definition af Industri fastslaar, at en saadan foreligger, hvor der fabrikeres med »Kundeproduktion«, altsaa med Afsætning i det frie Marked med en større Kundekreds for Øje. Kongens Bryghus f. Eks. eksporterede i 1680'erne Øl ikke blot til Norge, men ogsaa til Holland. Sukkerindustrien kunde han ogsaa gøre noget mere ud af, den betyder ikke saa lidt i de merkantilistiske Overvejelser, og der foreligger for en Række Aar efter 1671 i Kompagniakter

og Toldbøger et værdifuldt Stof, som Forfatteren ikke har udnyttet.

Mod de fremsatte almindelige Synspunkter har jeg i det store og hele intet at indvende. Jeg vil dog mene, Forfatteren lægger for stor Vægt paa det militære Hensyn, naar han skal gøre Rede for Industriens Opstaaen. Han fremhæver Skibsbygningsindustrien paa Holmen fra Kong Hans' Tid, men er ikke klar over eller omtaler ikke, at der forud for denne og samtidig hermed gaar et betydelig privat Skibsbyggeri, idet danske Adelsmænd, navnlig i de østlige Provinser, byggede Skibe, som solgtes bl. a. i Holland, indtil det 1554 af Hensyn til Skovenes Bevarelse blev forbudt at afhænde Skibe i Udlandet. En »merkantilistisk« Tendens træder først frem i det Øjeblik, Erhvervslivet har skabt Forudsætningerne herfor, og dette sker overalt gennem privat merkantilt Initiativ. Ikke heller kan jeg gaa med til, at man allerede paa Frederik II's Tid skulde have haft til Maal at gøre Landet helt selvforsynende, hvad angaar Fabrikation af Skyts. Det foreligger der aldeles intet Bevis for. At de hjemlige Anlæg viste sig utilstrækkelige, »da det gjaldt«, er derfor en ren Konstruktion, udsprunget af en »teoretisk« Betragtning, der intet har med den historiske Virkelighed at gøre. *Albert Olsen.*

Johan Schreiner: Hanseaterne og Norge i det 16. Århundre (Oslo 1941, 424 Sider).

Det er kun naturligt, at Hanseaternes nedgangstid ikke har øvet samme tiltrækning paa tyske historikere som stortiden, der for længst er skildret af Daenell i »Die Blütezeit der deutschen Hanse«. Det har heller ikke været nødvendigt at foretage indgaaende studier for at fastslaa, at den hanseatiske handels tilbagegang frem for alt skyldtes handelsvejenes skiften fra landforbindelsen mellem Østersø- og Nordsøomraadet over Lybæk-Hamburg, der kun var formaalstjenlig, saa længe det mellem de to nordeuropæiske landomraader hovedsagelig drejede sig om varebytte af værdifulde varer af ringe volumen som klæde, voks, pelsværk etc., til den direkte søforbindelse nord om Skagen, der var den eneste anvendelige, efterhaanden som varebyttet i større udstrækning kom til at omfatte grovvarer af stort volumen som korn og salt. Det betød, at den indbringende mellemhandel fra Lybæk og de øvrige Hansestæder gled over til Hollænderne og deres naboer i de nordlige provinser i Nederlandene, der allerede i middelalderen havde drevet en omfattende fragtfart, og som